

Byahornet

Skånsk Revy

BYAHORNET

Skånsk Revy

N:r 14—15

Tredje årgången N:r 4—5

Redaktör:
MOJE BIARNER

Distributör:
SVENSKA PRESSBYRÅN

BOKFÖRLAGET SCANIA
MALMÖ 1 Postgiro 14171

I N N E H A L L :

K. G. Ljunghill:	Senhöst i Lund. Dikt.
Ernst Frostin:	Mårten och gåsen i skånsk dikt och tradition.
Otto Lundh:	Sju år för Rakel.
Nils Larsson i Dala:	Skånelandets lov.
Gunnar Wollmar:	Drivande moln.
Pehr Johnsson:	En sarkastisk skånejournalist i stockholmspressen.
Hans Flyborg:	Skånska sagokungar.
Nils Jönsson:	En gammal by och dess lag. Önnestads by och byordning.
Nils Embenius:	Studentsångaren i Norra Mellbys klockaregård.
Gunnar Henriksson:	Den eventuella "Gåskulten".
Gunnar Johnsson:	De gamla husförhören.
Olaus Engström:	En gammal skolmästare berättar om sin ungdom.
Moje Biarner:	Olof Christoffersson.
Alb. Möller:	En genealogisk kuriositet.
Per Olsson:	Bokhandlaretramp i klaveret.
Theodor Tufvesson:	Om "Skåningar".

Skånsk Varia. — Skånsk humor.

Novembernummer 1944

Ernst Frostin

Mårten och gåsen

i skånsk dikt och folktradition

"Jag är ej justament ett djur, som lutar åt lyriken", låter skåneskalden Gabriel Jönsson gåsen säga i en dikt om Mårtensmessa. Och ändå ha våra skånska poeter så gott som samt och synnerligen strängt sina lyror och sjungit gåsens lov. Dock få vi väl ej hysa den lömska baktanken, att det skulle vara gåsastekens härligheter, som inspirerat ett så världsfrånvänt släkte som skalderna till slika rimmerier! Vi göra i stället det antagandet, att gåsen för dem blivit inkarnationen av det skånska lugnet och den skånska trevnaden. Som Hans Dhejne skriver i sitt "Ode till gåsen":

*Med självmedvetna, grandiosa fjät
du vaggas fram i välgött majestät,
och som en sinnebild du tycks mig vorden
av härligheten på den skånska jorden.*

Allas vår Nils Ludvig skriver i sin "Gåsa-visa":

*Å mannen gick ude på joren å sled
å ville så gärna ble helmätt å fed.
Då flög där frå himmelens skya en ful
mä seneda lägga men tjenelit sul.
Den to di å födde å gödde som gås
å ga en i stuan en bänk mä litt bås.
Där sto han i jonken — å halvväjs mod jul
va höntingen färi å lämna sitt sul.
De hände ve Mårten, ad mannen ble mätt
å kvingan åd osse, så mongen ble trätt.*

Ack ja, så ha i alla fall våra misstankar besannats: det var trots allt fågelns matnyttighet, som inspirerat de poeters släkte:

*Den fulen ble nyckad frå hoed te tär,
för alla ble kloga på va han va vär.*

Och vi ge alla vår absolution och vårt instämmande med tanke på hur "tjeneli" den fågeln är!

"I slättens tunga efterhöst, när alikornas flockar dra in i dimman med en röst, som sig i strupen stockar", blev Mårtensafton den ljusa festdagen, "hälad" i höstarbetets tunga id, en högtid ägnad den skånska jordens must och frodighet. När det lider mot Mårten får därför gåsen sjunga sin sva-nesång, som i Gabriel Jönssons översättning lyder så här:

*Nu ligger jag på slaktebänk
till edra kroppars fromma,
och fallna fränder bilda länk
från Ballingslöv till Bromma.*

I Skåne har mårtensfirandet fått en annan och djupare innebörd än blott och bart en årligen återkommande fest med mycken mat och dryck. Där var det en materiell vederkvickelse efter sommarens och höstens trägna mödor. Nu kunde man pusta ut och tacka för god årsväxt och inbärgad gröda — det var på den tiden, innan sockerbetslassen kördes ända fram mot advent.

A. U. Bååth, den klassiske skåneskalden, som hade sinne för reella ting, har i en dikt från år 1909 skildrat, hur han en gång som skolpojke vandrat hem till mårtensfirandet en klar och vacker novemberdag. När han nalkas hemmabyarna känner han, hur det från loge och loft strömmar emot honom "av halm och av säd en välkänd doft". Hur många skånska skolpojkar ha ej erfarit detsamma, då de vände hem till mårtenslovet — så vida nu inte "mårtensvarningarna" från skolan gav anledning till dystrare meditationer! — Bååths dikt "På väg hem mårtensafton" ger oss hela mårtenshelgens obeskrivliga stämning av hygge och trevnad. Under

vandringen faller mörkret på, ljusen tändas i gårdarna runt om på slätten och man hör hundarnas skall.

*Så är vi framme. Vi tagas i famn,
vi klappas, vi nämnas med barndomens namn.
Här doftar värme, från lamporna skiner
ro inom fällda rullgardiner,
och hungriga parvlar, trots kärlek och smek,
längta till gåsfestens doftande stek.
Och sedan vid bordet vi kräsligen mått,
ha vi i soffornas hörn det så gott.
Vad kärligt som hemmet i kvällen oss skänkte,
och vad under dagen, som friskt mot oss blänkte
på vägen där ute vid sång och vid glam,
nu strålar ur klara ögonen fram.*

Särskilt i bygden "söder om landsvägen", som ju var Bååths hemtrakt, hade gåsätandet stolta traditioner. Här var mårtenstiden sen gammalt åldermansgillenas tid. Då fick byn ny ålderman och i samband med det firades årets största fest med överflöd på mat och dryck. I norra och mellersta Skåne bytte man ålderman på våren, vid Valborgstid, men i sydvästra Skåne nästan alltid vid Mårten. I Österlen förekommer även Mårten, men vanligast är "Helnamyss" (allhelgonadagen), troligen en förskjutet Mårtenstradition. För jordbrukaren passade ju också Mårten bäst under en tid, då sockerbetan ännu inte gjort sitt inträde. Då var äringens samlad i lador. Djuren hade återkommit från betet på fäladsvången, höstkörningen av jorden var slut. Det blev en stilla tid för gården, då far i huset kunde sitta i ro och tänka eller bara sitta. Ännu hellre låg han dock i kakelugnsbänken med sin pipa och lyddes till slagornas dunk på logen. Det var en tid lagom för den stora årsfesten i byalaget.

Vid tvåtiden på eftermiddagen Mårtensdag började tutandet från byahornen eller det skrällande ljudet från bytrumorna att höras runt om i byarna på Söderslätt. Nu dröjde det inte länge förrän helgdagsklädda mannar lyfte på klinkan från stuan och gick ut genom gadeporten för att lugnt och värdigt söka upp åldermannens gård. Det var bara åborna som fick vara med — inte "husare" och hantverkare. Laget kallades också på sina ställen för mårtensmannalaget och samlingen för mannasamling. Prosten Nils Lovén, mest känd under signaturen "Nicolovius", har i sin klassiska bok

om folklivet på Söderslätt gett en dråplig skildring av hur det gick till. Mannarna bänkade sig kring stugans långbord. Sedan ölbägaren, beledsagad av ett "syngott" — signe Gud — gått från mun till mun, drack han sina gäster till med ett "Gutår". Därefter gömde åldermannen noga brännvinsflaskan, tills han fått "full och tacksam ansvarsfrihet" för årets räkenskaper. Om åtgården skedde för att "revisionen" på det viset skulle gå fortare undan, låter Nicolovius vara osagt. Revisionen kunde eljest bli nog så krånglig, då räkenskaperna endast förekommo i form av anteckningarna på bjälkarna i stugan och ett gott minne. Då de olika posterna sällan voro upptagna i samma myntsort vållade "samneringen" av siffrorna stort huvudbry.

Bonde med "gåsafora"

Efter en akvarell av C. A. Ehrensvärd.

Så kunde redovisaren t. ex. säga: Jag har betalt till en "stambock" tre mark och fyra styver, till en annan en daler och på en styver när 5 skilling, till en brandskadad två riksdaler och 49 skilling och till en annan en niomarkare och en plåt. Sen åldermannen redogjort för utgifterna, kom man till inkomsterna, som mestadels bestod av böter för förseelser mot byordningen, som var byns lag. Man granskade "knävlingarna", där varje byaman hade en pinne och där varje brott var betecknat med en skåra. När detta var gjort, kunde man skära bort skårorna och knävlingen var redo för ett nytt års förseelser. När man betraktar de gamla knävlingarna, kan man se vilka nummer i byalaget som mest överträdde byordningen, ty en liten knävling (där många skåror måst skäras bort) betyder "en syndare". När sen böterna skulle fördelas på byamännen, blevo dessa sällan ense om fördelningsgrunderna, varför man i regel tillgrip den bekväma utvägen att festa upp alltsammans — trots att byordningarna i regel ville förbjuda detta.

Aldermannen tutar i sitt horn och kallar mannarna samman till byastämman.
Efter målning av Frans Lindberg.

Så var man redo för gillet. Det började hos den avgående äldermannen, för att sedan fortsätta hos den nye. De rätter som dukades fram voro synnerligen bastanta. Från en skåneby lydte matsedeln så här: "långefisk me smördippa å himmamalen sinnop, sinegröd me smörholla, därettor gåsasteg". En matsedel från Söderslättis mårtenstgille ha vi helt enkelt inte hjårta att återge i dessa ransoneringsstider!

Överlämnandet av ålderdomsvårdegheten till den nye innehavaren av åmbetet skedde under vissa ceremonier. Plantören Matthias Sohlberg berättar i sina skildringar från Söderslätt under senare hälften av 1700-talet, hur det gick till. När den avgående åldermannen fått "ansvarsfrihet", dricker han trumman först ifrån sig och till sin efterträdare: han tager ölkruset i ena handen och bonden i hand med den andra och säger: "skål broer, nu dricker jag trommen te dei, och önsker dei lycke, jag har gjort renskab för mäien, deet ingen au mäien lærer annet kunne sie". Därefter tar efterträdaren emot trumman och ölkruset och tackar för skålen. Sedan dricker åldermannen knävlarna ifrån sig på liknande sätt. Först nu kan den nye erkännas som byns ålderman. Detta gille varade inte bara en dag eller två. Sohlberg skriver: "Med allt detta kan byemånnen vara sysselsatta 10 å 12 dagar". Inte var det då så underligt att bytrumman ofta förlorade bott-

nen, då den nye åldermannen på hemvägen kände ett stort behov av att ha något att sätta sig på!

Och säkert var det många moror, som efter ett sådant gille klagade som moran i Ajes skildring av ett mårtenstgille år 1873, när hon efter avslutat mårtenstgille såg tobaksaska överallt på bord och möbler samt golvet fullständigt översmetat med gyttja från gården. Med en suck utbrast hon: "Gu bevare oss från mårtenstgille".

En dam som inte heller var helt nöjd med mårtenstgillena var det kända bergatrollet "Liafroan", som huserade i den natursköna Frualid vid Öved. Även i Öveds by skedde ombytet av ålderman och det därpå följande gillet vid "Mårtenstati". Då gjordes "bys räckninjer" opp och då var där gille, berättas det. Som "Liafroan" var en amper dam, ville man gärna stå på god fot med henne och hon fick vara med i böndernas gilleslag. Men en gång var mannarna så upprymda, att de hittade på att slå öl på "stolajunned onge'na". Men då "byttj hun arj". Förut hade hon gjort byn den tjänsten att hålla bytjur åt byfolket i Öved. Men efter den episoden kom aldrig tjuren ibland "bys krej" mer, och hon lovade att de aldrig skulle bli sams om någon bytjur i Öved, "som di heller inte har bled sin", tillågger sagesmannen pessimistiskt. Så olyckligt slutade det Mårtenstgillet!

Mårtensafton firas ju på Martin Luthers dag — den store reformatorn döptes dagen efter sin födelse och fick då namn efter det franska helgonet Martin av Tours. I prästgårdarna firade man också den kvällen Martin Luthers minne. Th. Adrian låter Prästa-Hannan berätta härom. Som han själv var prästson från Viby i Villands härad tar man nog inte fel, om man antar, att det är sin barndoms mårtensafton som han skildrar. I prästgården var det lika fint som vid de stora högtiderna. Alla spinnrockarna voro uppburna på loftet, där satt tregrenaljus i malmstakarna och där var sandat i kringelikrokar ända ut på stenoren. På det långa ekebordet i folkstugan med sin vita fransaduk stod både smörkoppen och smuttakoppen och sovelfatet och osten och ölstänkan och brödkorgen hela dagen i ända, så att drängarna gingo ut och in och togo sig en beta mellan målen. Men Jöns ryktare, som var från slätten och som alltid höll så fint hos kräken, han satt vid bordändan och sjöng Martin Luthers psalmer hela dan i ända. Och prästmamsellerna bundo buxbomskrans med novemberrosor i till Martin Luthers stora porträtt, som stod i ett hörn i salen med tregrenaljus ikring, "så nog blev han ära-der den dan, hur det än gick under de andra". Efter middagen dukades kaffeborden och sedan kommo gästerna, som alltid voro desamma, klockarfar och hans fru, som var från Småland och "var född med hatt", och glyttarna och skolemästaren med alla sina, och lärarinnan som var från Lund. Och så var där alltid några gamla fattiga, som varken hade tregrenaljus eller gås hemma i stugan. Det var gamle Orrgren, som varit med vid Ratan och krigat med ryssen och fått märke i pannan efter en kula. Och Adams Marna, som fiskade vid bloss, och Kyrk-Sissa som städade kyrkan var lördagseftermiddag för 10 Rdr om året. — Och när klockan var tre så samlades alla i prästgårdens sal och prästen läste högt "en hel bok om Martin Luthers liv och leverne". Dörrarna stodo öppna ända ut till köket, så att Marna, stackaren, som rörde i risgrynsgröten, också kunde få höra ett ord, och boken var lång, så stundom somnade man till en hannavänning, men när som man förnam gåsaoset ifrån köket, så höll man sig nog vaken. Sen vankades det äpple och nötter, och till aftonsmat både julafisk med senapssås och gåsastek och risgrynsgröt och klenakakor. Och Prästa-Hannan tillägger: "Så den dan gjordes intet förskäl mellan herrskapets bord och vårt å vi spiste så vi måste haka upp pälsalivstyckena innan som vi gingo in i salen

igen till aftonbönen. Och prästafrun, som var mångkunnig, hon spelte på klaveret och vi sjöngo en psalm både före och bak aftonbönen, och till sist bjöd vi alla godnatt och pussade på hand, och sedan tände vi lykteljusen åt gamlingarna och följde dem hem var till sin stuga".

Ja, så kunde Th. Adrian, den gamle hedersmannen, som är känd för trivsamma skildringar i radio, berätta om mårtensafton i prästgården i den gamla goda tiden. Föga kände man till Märten biskop, helgonet från Tours, som eljest är det åtminstone formella upphovet till Mårtensskulten. Många tro väl än att vårt firande av Mårtensafton har något att göra med Martin Luther. Och därför måste man instämma med den vittre prosten i Malmö S:t Petri, att det är beklagligt, "att skåningar sväva i villfarelse på dessa viktiga områden". Prosten Lysander har själv vallfärdat till Tours och besett den gravkyrka som rests över den plats där det franska nationalhelgonet fick sin vilostad. S:t Martin fick sin dag i helgonkalendern bestämd till den 11 november. Mårtensafton är dagen förut, i analogi med julafton och påskafton. Och Luther har icke mer med Mårtensafton att skaffa än vilket gossebarn som helst, fött på den dagen och uppkallat efter den helige Märten. I Skånes medeltid var S:t Martin ett rätt okänt helgon och blott få kyrkor, bland dem Harlösa i Frosta härad, ha fått bära hans namn. Historien, som förknippar helgonet med gåsen, är en sen legend. Den berättar ju, hur den fromme franske munken på 300-talet skulle väljas till biskop, men helst själv ville slippa undan. Han gömde sig i en gässtia, men gässen förråde honom genom sitt kacklande. Den blygsamme munken blev funnen och vald till biskop. Men "brottslingarna", som förråde honom, fingo till straff låta sitt liv och blevo till gåsstek och svartsoppa.

Betydligt trovärdigare och även uppbyggligare är legenden om den berömda mantel-delningen vid Amiens' stadspport, som behandlats av all världens konstnärer. Den bilden må stå som en vacker slutvignett till denna rapsodiska Mårtenskrönika. Den är väl värd att minnas, då vi i godan ro sitta och fira Mårtens och gåsens fest, medan världen runt omkring oss ropar på vår barmhärtighet. Som ung officer kommer Martin ridande med sitt följe genom Amiens' stadspport. En naken tiggare sträcker sina frusna armar mot honom. Martin ser honom och

BYA HORNET

med svärdet delar han sin varma mantel i två hälfter, så att tiggaren får något att hölja sig i. På natten drömmer Martin, att han ser Kristus omgiven av änglar och saliga. Han ser Herren själv iklädd den halva manteln och hör honom säga: "Denna fick jag i dag av Martin, då jag som den minste

av mina bröder satt vid Amiens' stadspört". Snart därefter, på våren 339, tog Martin dopet. Två år senare lämnade han krigstjänsten. Han hade fått lära sig att det fanns något som var större än krigaräran — barmhärtigheten.

Martin delar sin mantel med tiggaren.
Efter målning av Rubens.